

A Gangesz partjairól a Herz-féle szalámiig – frissítve

Absztrakt A tanulmány a diák-versfordítások alapján feleleveníti Karinthy Frigyes játékos fordítási folyamatát. Két rövid vers kerül bemutatásra: egy cseh kortárs gyerekvers Radek Malý tollából, valamint Weöres Sándor Énhasadás c. verse. R. Malý versét különböző nyelvekre ültették át a hallgatók, Weöres Sándor versét csak a cseh nyelvre. A bemutatott példák feltárják a versfordítás általánosabb tendenciáit is: a bővítést (szótagszám növekedése), valamint az expresszivitás, az emotív hangnem erősödését.

Bevezetés

Karinthy Frigyes a *Műfordítás*¹ c. rövid írásában többször is lefordítja Ady Endre *Jöttem a Gangesz partjairól* versének első versszakát oda-vissza németre és magyarra, hogy az Ady-versből a sorozatos félrefordítások eredményeként a „Herz-féle szalámi” reklámot csináljon. Ezt az ötletet és műfordítói eljárást oktatóként már többször alkalmaztam a magyar és nem magyar szakos egyetemi hallgatóknál egyaránt, mondhatni Comeniusi Schola ludusa szellemében. Az ötlet bevált, mert ilyen formában a diákok szívesebben kipróbálják a versfordítást, amitől egyébként ódzkodni szoktak.

Ebben az írásomban két ilyen próbálkozás kerül bemutatásra és elemzésre, ami a végén az alkalmazott eljárás hasznosságáról vagy haszontalanságáról szóló eszmefuttatással egészül ki. Az elemzésben két variációval dolgozom: az első egy cseh vers különböző nyelvekre való átültetése, a második a két nyelvű (magyar-cseh) oda-vissza fordítás. Megjegyzendő, hogy az első példánál inkább kivételnek számít az, hogy az idegen nyelv egyben anyanyelv is, a második példánál a magyarra fordítók szlovákiai magyarok voltak. A játékszabályok alapvető tétele, hogy mindenki csak a lefordítandó szöveget ismeri, az eddigi fordításokat nem. Az eredetit is (az oktatón kívül) csak az első fordító ismeri.

Tanulmányomban elsősorban azt próbálom kimutatni, milyen megoldásokkal, eljárásokkal, módszerekkel találkozunk, milyen típusú szemantikai változások, módosítások, esetleg félreértések jelennek meg ezekben a gyakorló szövegekben.

Radek Malý: Strýček Standa

Az első példa egy kortárs cseh gyermekvers, Radek Malý tollából.

1 <https://mek.oszk.hu/15500/15551/15551.pdf> (Letöltve: 2019. 08. 20)

Strýček Standa

Strýček Standa strašně sténá.
Pokousal ho v lese slon.
Sotva usnul v kupce sena,
slyšel dupot — to byl on!

Strýček svíral v ruce vidle,
ale slon měl zase kly,
chvíli spolu zápasili,
navzájem se zasekli.

92 Először a szemantikai szempontból hű, mondhatni szó szerinti fordításban próbálom visszaadni a cseh szöveget, utána rátérek a hallgatók fordításaira. A cím: *Standa bácsi*, itt a név a Stanislav férfinév becézett alakja. Az első versszak magyarul így hangzik: *Standa bácsi szörnyen nyög. / Az erdőben egy elefánt harapta meg. / Alig hogy elaludt egy szénakupacban, / lábdobogást hallott – ő volt az!* Ebben a részben az ige és a határozó (szörnyen nyög) fejezi ki az expresszivitást, a többi rész kijelentés, kivéve a záró szövegrészt: *ő volt az!*, ahol a felkiáltójelel érzékelteti az expresszív hangnemet és egyben rámutatást a bajkozóra. A második versszak így szól: *A bácsi a kezében egy vasvillát szorított, / az elefántnak viszont volt agyara, / rövid ideig küszködtek egymással, / kölcsönösen egymásba akadtak.* Ez a rész az esemény tárgyilagos leírása, emocionális hangnem nélkül. Az egész vers egyszerű mondatokból, tagmondatokból áll, amelyekben alany, állítmány és csupán egy-egy határozó, esetleg tárgy szerepel. Verstani szempontból szillabotónikus rímképletet (a b a b x c x c) alkalmaz a költő, a strófában 8 és 7 szótagos verssorok váltakoznak. A cím és a vers elejének „sz” betűi alliterálnak, a további verssorokban visszatérő sz-k ezt a hatást erősítik fel.

Nézzük tehát az első fordítást, amelynél a magyar volt a célnyelv:

Sztanda bácsi

Sztanda bácsi nyögött szörnyen.
Meggarta egy elefánt,
Szénaboglyán aludt éppen.
robajt hallott – jött az már!

Bácsi támadt vasvillával,
elefánt agyarával,
egy kis ideig birkóztak
majd egymásba akadtak.

Ebben a verzióban a fordító a lehető legnagyobb fokú hűségre törekedett, pedig a fordításban nem volt könnyű az egy szótagos cseh elefánt kifejezést (slon) a három szótagos elefánt szóra cserélni. A bácsi neve nem változott, a fordító átvitelrel élt, a fordítandó név alakját a célnyelv jellemzőihez igazította. A lábdobogást egy általánosabb fogalommal adta vissza (robaj). Az eredeti szöveg második részében azt látjuk, hogy mind a két félnek volt harci eszköze,

a fordítás itt már a kölcsönös támadás képét rajzolja. A vers végkicsengése hű az eredetihez: birkóztak, s végül egymásba akadtak.

Nézzük a cseh nyelvű visszafordítást:

Strýček Standa

Strýček Standa tuze stéal. / Slon ho totiž poranil, / když na kupě slámy dří-
mal. / Slon naň hlučně vyrazil!

Strýček útočil vidlemi, / slon bránil se kly svými, / chvílku se spolu prali, /
než v objetí padli.

Az első versszakban az elefánt megsebesítette a bácsit, akinek a neve változatlan. A második versszakban a bácsi már támad, az elefánt pedig védekezik, rövidke ideig verekedtek, hogy végül egymás nyakába boruljanak.

Ezután készült a lengyel fordítás, *Wujek Staś* címmel:

Wujek Staś mocno płakał, / że Słoń go okaleczył, / gdy w stosie słomy chra-
pał, / Słoń z hałasem przyskoczył!

Staś na Słonia widłami, / Słoń siebie bronił kłami, / Przez chwilę tak walczy-
li, / aż w uścisku skończyli.

Ebben az esetben a fordítás eléggé pontosan és hűen adja vissza mintájának szemantikai világát, bár az első versszak némi expresszivitással él, ti. a bácsi már nemcsak aludt a szénán, hanem horkolt is (chrapał). A rímképletet is megőrzi a fordító (a b a b c c d d). A keresztnév esetében a korábbi transzkripciótól eltérően más megoldást választ: lefordítja, s a lengyel megfelelőjét alkalmazza.

A lengyelből készült cseh verzió:

Strýček Staš

Strýček Staš velice plakal, / slon ho totiž vyděsil, / když ve stohu slámy
chrápal, / slon s výkřikem přiskočil.

Staš na slona s vidlemi, / slon se zase bránil kly, / prali se pak nějakou
chvílku, / až skončili v objetí.

Ennek a fordításnak a kapcsán több tényezőre is érdemes odafigyelnünk: egyrészt a nevet nem fordítja vissza csehre a fordító, hanem – ahogy azt korábban, a cseh-magyar fordítás vonatkozásában is láttuk – átvitelrel él, meghagyja a lengyel formát, cseh ékezetrel, vagyis a fordítandó név alakját a célnyelv jellemzőihez igazította. A cseh olvasó ekkor már nem tudja értelmezni, milyen névről, ill. becézett alakról van szó. Az első versszakban apró szemantikai módosítás is történt, az elefánt ugyanis nem megmarta vagy megsebesítette a bácsit, hanem „megrémitette” (2. sor), később pedig „felkiáltva ugrott hozzá” (4. sor). A második versszak változatlan, verekedés után egymásnak nyakába borultak.

A következő a francia változat:

Tonton Stache

Le tonton Stache pleura beaucoup,
Un éléphant lui fit peur,
Quand il ronflait dans le fenil,
La bête hurla à tue-tête.
Stache attaqua avec une fourche,
L'autre joua ses défenses,
Ils se battirent et puis finirent
Accolés à l'aveuglette.

Itt a fordító fonetikusán írta át a nevet, a vers tartalma ugyan nem változik, de az elefántot az egyik helyen vadállattá változtatja, s a vers zárósora, a „vakon egymáshoz tapadtak” a „vakon” átvitt értelme miatt nyilvánvaló kétértelműséget hordoz magában. A rímet ez a szöveg nem őrzi meg, a két strófát is egygé vonja össze.

Mindezekből kifolyólag nehezebb dolga volt a következő fordítónak:

Kníratý strejček

Kníratý strejček moc plakal, / Strach měl ze slona, / Když pochrupoval
v seníku, / Tak šelma hlasitě zařvala. / Kníráč ji vidlemi napadl, / Ona se mu
bránila, / Bojovali spolu a nakonec / Se navzájem oslepili.

94 A cseh nyelvű szöveghez maga a fordító csatolt magyarázatot: „A „Stache” szó nekem nagy gondot okozott, nem találtam semmilyen jelentését, végül úgy ítéltm, hogy a „moustache” (bajusz) szó rövidített formájáról lehet szó.” Vagyis így lett Standa bácsiból Bajuszos bácsi. Íme, egy szép példa nemcsak a kreatív megoldásra, hanem arra is, milyen könnyen hozhat be egy fonetikus átírás újabb jelentést a célnyelvbe. A zárósor kétértelműségét a z újabb fordítás felszámolta, mivel itt a fordító a konkrét jelentést választotta, megváltoztatva ezzel a vers végkicsengését: „és végül megvakították egymást”.

A sorozat az angol átültetéssel folytatódik:

Moustached uncie

Moustached uncie wept a lot, / as he afraid of a monster was, / catching
forty winks in hay, / the beast horribly roared and yelled, / beardie stabbed
it with a fork, / beast fought back against the foe, / they battled with each
other and, / made blind themselves in the end.

Ebben a megoldásban már drámaibb a helyzet, az elefánt egy szörny-vadállattá változott, s a bajuszos bácsival lezajlott harca egymás kölcsönös megvakításával végződött. Tehát szemantikailag híuen követi a mintát, verstani szempontból szintúgy.

A fordítások sorában a szlovák verzió következik:

Fúzatý ujko

Fúzatý ujko strašne plakal, / pretože sa netvora bál, / beštia driemajúca na sene, / zrevala a završľala hrozne, / bradáč do nej vidly vrazil, / beštia sa voči nepriateľovi bránila, / jeden z druhým zápasili a / nakoniec sa vzájomne oslepili.

Ebben a szövegben már szakállas bácsi szerepel, aki a szénán szundikáló vadállatot támadja meg, a vadállat pedig védekezik az ellenséggel szemben, hogy a küzdelem végén egymást vakítsák meg. Szemantikai konkretizálással van dolgunk, pl. a bácsi ellenségként is szerepel, valamint bővítéssel, mert a bestia nemcsak üvöltött, hanem visított is. Formai szempontból nincs változás a mintához képest.

Következik az orosz fordítás:

Дяденька с усами.

Дяденька с усами слёзы долго лил / Потому, что монстр в сене его жил. / Чудищу на сене хорошо спалось, / Только вот проснуться как-то раз пришлось / С рёвом, верещаньем – ах, какой кошмар! – / Бородач противный вилы в бок вогнал! / Между собой бились, и в конце концов / В мире стало больше на двоих слепцов.

Itt is szakállas bácsival van dolgunk, de a történet elbeszélői stílusa emocionális, ill. filozofikus részekkel bővül vagy töltődik fel. Az emocionális bővítést egy felkiáltás formájában az 5. verssorban találjuk meg, ahogyan ezt az aláhúzott szöveg jelzi: „Egyszer csak, mi történt, felébredt (a vadállat) / üvöltéssel, sivítással – ah, micsoda rémálom! –, /”. A következő verssorban egy szemantikai bővítést és egyben konkretizálást találunk, amikor a bácsi a szörny oldalába dőfi a vasvillát. A filozofikus hangnem pedig a zárósorban érhető tetten: „... és végeredményben / két vakkal több lett a világon.” A formai szempontot tekintve a szerző élt a rím lehetőségével, s páros rímelést (rímasszónánszot) megpróbálta alkalmazni.

Az ezt követő négy szövegben, a cseh, lengyel, szlovák és angol fordításokban ugyan felváltva találkozunk a szakállas, ill. bajuszos bácsival, de mind a négy szöveg pontosan adja vissza az ő „eredetijét”. Bővítésre itt is találunk példát, pl. időnként aludt, a valóságos rémálom. Ezekben a szövegekben nincs jelen az előbbi visszatérő rímelési kísérlet. Éppen ezért is figyelemre méltó a következő, szlovák fordítás:

Bradatý strýko

Bradatý strýko žalostne horekoval, / pretože netvor sa v jeho kope sena vyskytoval.

Netvor prítiesno v kope sena spiaci, / ale každú chvíľu sa prebúdzaajúci. Vreskot, krik - ozajstná nočná mora. / Bradatý muž netvorov bok vidlami bodá!

Viedli medzi sebou boj / a svet bohatší o dvoch slepých ľuďi zrazu bol.

Itt a szerző egyrészt megpróbálkozott a páros rímeléssel, másrészt ennek függvényében négy részre (versszakra) osztotta el a szöveget. A tartalomra tekintetében nincsenek eltérések a mintájához képest. Ezt követi a cseh átültetés:

Vousatý strýček

Vousatý strýček žalostně bědoval, / neb v jeho kupě sena se jakýs netvor schoval.

V kupě sena netvor tajně rád pospával, / neklidně však dřímal, co chvíli procítal.

Vřískot, křik – bez pochyby noční můra, / Vousatý muž vidlemi do boku ho bodá!

Urputný boj spolu vedli / a na světě záhy dva slepci přibyli.

Ez a cseh fordítás még egy kicsit fel is lazítja a szöveget kohézióját a betoldásokkal, mint pl. valamiféle vadállat (2. sor), szívesen elelaludt (3. sor) az egyszerű „aludt” helyett, nyugtalanul szundikált (4. sor).

A sorozat egy angol nyelvű fordítással folytatódott, amely egyaránt megőrizte a formai és a szemantikai szempontokat, talán a bácsi nevéől eltekintve (Borostás):

96

Whiskery uncle

Whiskery uncle was sadly lamenting / because in his haystack some monster is hiding.

In the haystack, that thing was secretly sleeping, / but at the moments not so quietly dreaming.

Scream, shout - no doubt that it was nightmare, / to the hip with the bearded man's pitchfork he is stabbed!

Together they had fierce struggle / and the world soon had two more blind people.

A következő, cseh fordítással szerencsésen eljutottunk a kétségtelenül izgalmas sorozat utolsó szövegéhez. Ez szintűgy betartja a formai szempontokat, viszont tovább lazítja a vers mondanivalóját, amivel poétikusabbá, líraibbá teszi a szöveget, bölcseleti kicsengéssel:

Zarostlý strejda	Borostás bácsi
Zarostlý strejda smutně si nařikal v kupce jeho sena se <u>toti</u> obluda ukrývá	Borostás bácsi szomorúan sopánkodott szénaboglyában <u>ugyanis</u> egy szörnyeteg rejtőzik
V kupce sena, tam ta věc tajně spávala a snila, však teď ani <u>při snění</u> nezůstala tichá	Szénaboglyában, ott ez a dolog titokban aludni és álmodni szokott, Most <u>az álmodozás alatt</u> sem maradt csendesen
Křik, řev – <u>není pochyb</u> , to byla ta noční můra, vousatý muž jí nabodl vidlemi a ona <u>ochromena</u> <u>byla</u> , nestvůra!	Kiáltás, üvöltés – <u>nem kétség</u> , ő volt az a rémálom, szakállas férfi vasvillával megdöfte, s <u>megdermedt</u> ő, a szörnyeteg!
<u>Společně potkaly je urputné starosti</u> a do světa nadto zavítali dva nové slepci.	<u>Iszonyú gondokkal közösen küszködtek</u> S ezentúl két új vakember beköszönt a világra.

Weöres Sándor: Énhasadás

Másik példám Weöres Sándor *Énhasadás* c. verse, ebben az esetben csak magyar-cseh nyelvű fordításokról lesz szó:

Utcasarkon
várok rám,
félórája
is van tán.

Ám értelmem
fölragyog:
Nem jövök, mert
itt vagyok.

A címet illetően a fordításokban több variációt is találunk, de ezek szemantikailag nem távolodnak el az eredetitől: pl. ön, ill. önön-hasadás, -szakadás, -szétesés, -felezés. A vers formája már az első fordítónál két kétsoros versszakká változott. Tartalmára nézve az átköltést pontosnak mondhatjuk, a rímképlet is megmarad:

Na rohu ulice čekám na sebe, / snad už to púlhodina je.
V mojí mysli zablesklo se, / nepřijdu, když teď jsem zde.

(Magyarul: Utcasarkon magamra várok, / már egy félórája talán. / Az agyamban felvillant, / nem jövök, amikor most itt vagyok.)

Az első magyar visszafordítás így oldja meg a feladatot:

Utca sarkán magamra várok, / tán fél órát már itt állok.
Az agyamban felvillan: / nem jön el ki már itt van.

A következő cseh fordítás már némi emocionális hangnemet sejtet a várakozásra utalva:

Čekám na sebe někde na rohu snad půl hodiny, víc už nemohu.	Valahol a sarkon magamra várok tán fél órája, többet már nem tudok (nem bírok).
V hlavě myšlenka se rodí – nepřijde ten, kdo už tu stojí.	Fejemben megszületik egy gondolat – nem jön az, aki már itt áll.

Ezzel szemben a következő vers énje igen türelmes várakozó lehet, aki nemcsak egy félórát, de akár hármat is képes várakozni. Formai szempontból megemlíthető, hogy a vers itt négysorossá változik:

Saját magamat egy sarkon várom, / eltelt egy óra, talán három. / Az eszem
egy gondolon jár, / nem jön el az, aki itt van már.

A következő cseh fordító meghagyta az időre utaló számokat, de a szöveget a bölcséleti líra felé mozdítja el, amikor az első verssorban a „magamat” kifejezést „én”-nel adta vissza. A többi részben nincs módosítás:

Na nároží čekám na své vlastní já. (az utcasarkon saját énemet várom) /
Uplynula jedna, možná i třetí hodina. / V mé hlavě jen jedna myšlenka je: /
nepřijde ten, kdo už zde je.

Ezt a többletet tovább felhasználta a magyarra átültető, aki az utolsó verssorban a ható-képzőt alkalmazta (jöhet):

98

Az utcasarkon saját énemet várom. / Eltelik egy óra – de lehet, hogy
három. / Egyetlen gondolat munkál az agyamban: / nem jöhet el, aki már
jelen van.

A cseh fordítónál a filozofikus hangnem kissé háttérbe szorul, de a második és harmadik verssorban apró módosítással találkozunk:

Čekám sám na sebe na rohu ulice, uplyne hodina, možná dvě i více. Podivné myšlenky v hlavě se mi rojí, přijít nemůže ten, kdo už tady stojí.	Önmagamra egy utcasarkon várok, eltelik egy óra, talán <u>kettő vagy több</u> . <u>Furcsa</u> gondolatok agyamban <u>rajzanak</u> , nem jöhet az, aki már itt áll.

A további négy fordításból csak pár a módosítást emelnék ki: „meglepő a gondolat”, „meglep a gondolat” a 3. verssorban, az „érkezik”, ill. „érkezhetik” a 4. sorban. A sorozat záró verziójában a szöveg még az „ötlet” fogalommal is gazdagodik:

Önmagamát várom az utca sarkán, / eltelik egy óra, kettő, több is tán. /
Meglep az ötlet, mi fejemben születik: / aki már itt áll, meg nem érkezhetik.

Összegzés

Többéves tapasztalatom alapján elmondhatom, hogy ez a két példa is jól illusztrálja az általánosabb, a versfordításoknál előforduló tendenciákat. Az általánosabb alatt azt értem, hogy – különböző versfordításokat vizsgálva – a magyar-cseh viszonylatban nem kivétel a bővítés tendenciája. De a példánknál maradva, a vessor hosszúságának a növelése különösen Radek Malý versénél szembeötlő. A 7-8 szótagos vessorokból 16-18 szótagig jutottunk el, ami már inkább egy elbeszélő költeményre emlékeztetne. E mögött a túlmagyarzásra való hajlam is ott rejtőzik, megfigyeléseim szerint.

A másik tényező a vers hangneme. Ahogyan az elején már említettem, az eredeti cseh nyelvű gyermekversben nincsenek expresszív kifejezések, az egyetlen felkiáltó mondatot (ő volt az!) kivéve. A sorozattá összeálló fordítások és visszafordítások láncolatából viszont könnyen kiolvasható az emocionális töltet felerősödése a támadás, a verekedés kapcsán, az elefántnak szörnyként, vadállatként való megnevezése révén, egészen a kölcsönös megvakítás leírásáig. Ezen kívül megfigyelhető a bölcseleti tónus beszűremlése a versbe, a líraisággal együtt.

Külön érdemes kitérni a versben szereplő személynév (Standa) kapcsán érvényesülő fordítói eljárásokra, főként a transzkripció és a szubsztitúció kérdésére. A lengyel változatnak a francia fonetikus átírása (Stache) arra figyelmeztet, hogy résen kell lenni, milyen jelentéstoppletet viszünk be az általunk választott eljáráson keresztül a célnyelvbe.

Weöres Sándor versének fordításai kapcsán is tapasztaljuk a szótagszám növelésének tendenciáját, bár az előző példához képest kisebb mértékben: az eredeti 4/3 szótagból általában 5/6 szótag lesz. Itt kell megjegyezni, hogy a magyarról csehre fordított verseknél általános, hogy gyakran egy-két szótaggal hosszabbak a vessorok, ami a cseh nyelv jellegéből adódik. Ennél a sorozatnál még a várakozás időtartamának módosulására is érdemes figyelni. Az eredeti félóra annál a változatnál tűnik el, amikor a fordító megállapítja, hogy: „ennél többet már nem tudok, nem bírok”. Ezután jön az, hogy: „Eltelt már egy óra, talán három.” Nyilvánvaló interpretációról van szó, a „nem bírás”-ra reflektálva. Továbbá érdekes a „saját énem” megoldás a magam helyett, amely kihangsúlyozza a létet és gondolatosság összekapcsolódását.

A két versfordítás-sorozat kapcsán nyilván felmerülhetnek olyan kérdések is, mint pl. van-e az ilyen típusú fordításoknak értelme, vagy miként használhatóak ezek a próbálkozások. A játékos formának kétségtelen előnye, hogy olyanok is ki merik próbálni a versfordítást, akik egyébként nem bocsátkoznának ilyen kísérletekbe. Ezt azért tartom fontosnak, mert a gyakorlatot kipróbálva a hallgatók kénytelenek jobban elgondolkozni azon, mi minden játszik szerepet egy versben és annak fordításában. Nem gondolom, hogy ezek után mindenkiből versfordító lesz, azt viszont igen, hogy szereznek némi tapasztalatot ahhoz, hogy tudatosítsák, milyen tényezőkre kell ilyenkor odafigyelni, és hogyan kell például egy filológiai versfordítást elkészíteni. Arról nem beszélve, hogy egy kicsit „más” szemmel tudják nézni (nemcsak) a lefordított verseket.

From the banks of the Ganges to Herz salami – reloaded

Abstract. The study revives the playful translation process of Frigyes Karinthy based on student verse translation. Two short poems will be presented: a Czech contemporary children's poem by Radek Malý and Sándor Weöres' *Énhasadás*. R. Malý's text was translated into different languages, while *Énhasadás* only into the Czech language. The presented examples also show the more general tendencies of verse translation: enlargement (more syllables) and the increase of expressiveness and emotional tone.

Keywords: translation of poetry, teaching translation, theory of translation, Frigyes Karinthy, Radek Malý, Sándor Weöres.

Simona Kolmanová
Károly Egyetem, Prága
Bölcsészettudományi Kar,
Közép-Európai Stúdiók Tanszéke
simona.kolmanova@ff.cuni.cz